

FAMILIA LEXICALĂ: O ABORDARE LEXICOGRAFICĂ*

CRISTIAN MOROIANU
Universitatea din București

I. Din punctul nostru de vedere, **familia lexicală** reprezintă totalitatea unității ilor lexicale create în interiorul unei limbi prin derivare, compunere, conversiune sau prin alte mijloace interne și care se raportează, direct sau în etape succesive, la un cuvânt radical neanalizabil din punct de vedere lexical¹. În funcție de modalitatea interne (convenționale – derivare, compunere, conversiune – sau, respectiv, neconvenționale – trunchiere, contaminare, specializarea lexico-morfologică a variantelor etc.), familia lexicală poate fi avută în vedere: a) în sens restrâns; b) în sens larg. O familie lexicală în sens restrâns este alcătuită, prin excență, din componente cu „structură analizabilă”, în vreme ce o perspectivă mai largă admite inclusiv prezența unor componente interne semianalizabile sau dificil analizabile din punct de vedere sincronic. Raportarea formală și semantică la un cuvânt-bază neanalizabilă presupune dependența conceptului de creație internă și luarea în considerare, suplimentar, a creărilor lexicale de tip mixt, respectiv a cuvintelor obișnuite prin calcul de structură morfematică și prin calcul lexico-gramatical, a celor obișnuite prin romanizare și, în sfârșit, prin adaptarea fonomorfematică a etimonului sau etimoanelor externe împrumutate.

II. Există acestor creații lexicale mixte și externe cu caracter analizabil sau semianalizabil impunând, după opinia noastră, în continuare, la nivelul unei singure limbi, **familie lexico-etimologică**, ale cărei componente, interne, externe și mixte, se grupează, formal și semantic, în jurul unui cuvânt de bază, considerabil ca punct de referință (unitate lexicală fundamentală prin prolificitate și prin capacitate analogică)². Din cele prezentate mai sus, familia lexico-

---

* Acest articol a fost realizat în cadrul proiectului „Valorificarea identității culturale în procese globale”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758.

¹ Vezi o definiție similară la L. Groza (2004: 104): „Toate creațiiile interne deductibile dintr-un cuvânt de bază existent în română, care au, în felul acesta, o relație comună și sunt înrudite ca în ele se alcătuiesc o familie lexicală”. Vezi și definiția dată familiei lexicale din perspectivă etimologică de către D. Negomireanu (1994: 57): „Conceptul de familie lexicală (...) are în vedere o asociere de cuvinte prin raportarea la un element-bază comun, având coeziune morfematică și coerentă semantică”.

² O poziție diferită în relație între familia lexicală și familia etimologică se poate vedea la C. Mărănduc (2008: 39). Autoarea inversează raportul traditional dintre cele două concepții, subsumând familiei lexicale totalitatea cuvintelor analizabile formal și semantică grupabile în jurul unui morfem lexical de bază, indiferent de caracterul lor intern sau extern, analizabil sau semianalizabil, iar familiei etimologice, cuvintele total analizabile la nivelul limbii române.

etimologic o include pe cea lexical , având în comun raportarea la o baz neanalizabil intern și caracterul (semi)analizabil al elementelor componente.

III. În sfârșit, **familia etimologică** reprezintă totalitatea unităților lexicale aparținând unei limbi în care se raportează, etimologic, la o rădăcină comună care face parte, în mod firesc, dintr-o limbă primară. Pentru cuvintele române să moarte tenite, o sursează îndepărtată poate fi considerată limbă greacă, prin intermediul latinei populare. Pentru cuvintele române să împrumutată din diverse surse în care nu au un corespondent să moarte tenit, parcursul etimologic poate ajunge, cel puțin teoretic, până la limbi îndepărtate ca araba sau la limbile europene de substrat de dinainte de cucerirea romană .

IV. Dacă familia lexicală a unui cuvânt să moarte tenit sau a uneia împrumutată pe cale orală populară (din limbile slave, din turcă sau din maghiară) se construiește, treptat, în jurul bazei, în procesul firesc al comunicării dintre vorbitoare obișnuite, supuții unor mecanisme analogice înconțiente, care au avut – și au în continuare – ca rezultat derivate, compuse, onomime obișnuite prin conversiune, paronime obișnuite prin specializare morfologică, accentuală etc., adăpostite de la rădăcină formând diverse ramificații, directe sau indirecte, simultan sau, cel mai adesea, succesiv, familia lexică-etimologică reprezintă un adăos cultural, apărut inițial prin contribuția textelor vechi literare și, ulterior, prin raportarea din ce în ce mai conținut la latină și la limbile moderne occidentale. Spre exemplu, verbul să moarte **trage** grupează în jurul său creații interne, de diverse feluri și la diverse niveluri ale limbii, ca *tr gaci¹, -ace adj., tr gaci² s.m., tr gaci³ s.n.* “coco de armă, revolver, unealta ...”, *tr gaic* s.f. (reg.) “persoană care trage la bani”, *tr gaie* s.f. (reg.) “tr gaci; clavicul”, *tr g tor, -toare, tr g torie* s.f., *tr g tur* s.f., *tr g u* s.m., *tr g u*, - adj., *tr gâ* s.m. (reg.) “mijlocitor; peitor” etc., care alcătuiesc familia lui lexicală. Familiei interne a acestuia să se adauge, pe calea cultură, numeroase împrumuturi, care sunt adaptate analogic după modelul lui **trage: abstrage** vb. (din lat. *abstrahere*, după *a trage*, cu accepțiunile fr. *abstraire*), **atrage** vb. (din fr. *attirer*, după *trage*), **contrage** vb. (din lat. *contrahere*, după *trage*), **detrage** vb. (înfr.) (din lat. *detrahere*, după *trage*), **distrage** vb. (din fr. *distraire*, după *trage*), **extrage** vb. (din lat. *extrahere*, fr. *extraire*, după *trage*), **retrage** vb. (din fr. *retirer*, după *trage*), **sustrage** vb. (din fr. *soustraire*, după *trage*) etc. Aceste verbe și toate cuvintele care „derivă”, într-o formă sau alta, din ele, după aceleiași modele analogice să moarte tenite, alcătuiesc familia lexică-etimologică a lui **trage**. Prin urmare în română, prin împrumut, să unor „sinonime etimologice”, desigur, paralele, ale unora dintre verbele de mai sus, împreună cu care alcătuiesc un tip particular de dublete etimologice [*distra* vb. “(înfr.) să se distraje; să petreche, să se destinde, să se amuză” (din fr. *distraire*, cf. it. *distrarre*, lat. *distrahēre*), cf. *distrage* și *retira* vb. (înfr.) „să se retrage din fața unui manuș; să plece” (din fr. *retirer*), cf. *retrage*, la care se adaugă *contracta²* vb. „să se trage, să se zgârcă; să se contrage” (din fr. *contracter*², infl. de *contraction*)¹ și *retracta* vb. „să se retrage (o afirmație, un cuvânt etc.); (despre mulțimi, esuri) să se zgârcă; (despre materiale) să se contractă” (din fr. *rétracter*)], ridicând problema încadrării lor în unul sau altul dintre tipurile de familie propuse mai sus. Chiar dacă se pot stabili relații semantice între *distra*, *retira*, *contracta*, *retracta* și altele similare², pe de o parte, și unele dintre componentele familiei

¹ Vezi DHLF, s.v., unde este considerat dublet etimologic al lui *contracter*¹ vb. „să încheie un contract, să convenă juridic”; să lăsa asupra -i; să se îndatoră la...; să se îmbolnăvească..., să moarte boala”.

² Vezi *detracta* vb. „să defameze” (din fr. *détracter*), *maltrata* vb. „să trateze pe cineva cu violență; să chinuie, să brutalizeze” (din fr. *maltrater*, it. *maltrattare*), *pertracta* vb. „(livr.) să dezbată o problemă”, o 134

lexico-etimologice a lui **trage**, pe de alt parte, verbele citate nu mai au nicio similitudine formal cu acestea¹ i, în consecință, nu se încadrează în același tip de familie. Ele fac parte din familia etimologică grupată în jurul lui **trage**, în care, însă, acesta nu mai este cuvânt-bază și nici centru analogic, ci o componentă colaterală, relevant prin aceea că este moștenit din lat. popular **tragere* (= *trahere*) care constituie sursa directă sau indirectă a etimoanelor franceze și sau italiene menționate.

V. Stabilirea punctului de plecare în construirea unei familii etimologice la nivelul unei singure limbi este, după opinia noastră, o chestiune convențională : se alege cuvântul-radical cel mai vechi și cel mai bine pozitionat în limbă, de regulă, cel moștenit. În realitate, direcția de urmărire a constituirii unei familii etimologice nu este de la sursa lexicală primară spre ramificațiile sale interne, externe sau mixte, ci se pleacă de la componentele sale dintr-o limbă, mai mult, mai puțin sau deloc analizabile, prin intermediul unei cercetări etimologice amănunte, pentru a se ajunge la rădăcina comună, existentă în limbile vechi atestate sau deducibile în limbi neatestate. De multe ori, rădăcina primară indo-europeană presupune o evoluție formală diferită în greacă și latină, spre exemplu, ceea ce are ca rezultat (re)constituirea unei familii etimologice cu dublă ramificație. Apar în acestei situații exemple ca gr. ἄρης, ἄρηστος și lat. *acer*, *acerbus*, *acetum* și *acidus*, toate corespunzând unei rădăcini comune *ac-*, „ceea ce este ascuțit, picant”, gr. ἀργεῖν și lat. *lac*, *lactis*, ambele dintr-o formă primativă **glag-/glac-*, gr. ἄργειν și lat. *argentum* etc. care, la rândul lor, formează două familii, una în jurul cuvântului moștenit din latină și alta, în jurul corespondentului (lexical și sau afixoidal) provenit, pe cale cultură, direct din greaca savantă, mai degrabă, prin intermediul unor surse intermediare neologice. Ceea ce se construiește de la bază moștenită constituie familia lexicală, iar ceea ce se reconstituie ca provenind din corespondentul grecesc reprezintă familia etimologică alcătuită, preponderent, din împrumuturi savanți acționați legătură cu membrii familiei lexicoo-etimologice este, de cele mai multe ori, exclusiv semantică. Astfel, familia lexicoo-etimologică a lui **argint s.n., moștenit din lat. *argentum*, alcătuită din creații interne derivative (vezi *arginta*, vb., *argintare* s.f., *argintar* s.m., *argintari* s.f., *argintat*¹, s.n., *argintat*², -adică, *argintreas* s.f., *argintarie* s.f., *argintri* s.f., *arginteal* s.f., *arginti* vb., *argintire* s.f., *argintiu*, -ieadică, *argintos*, -oasă, *argintui*, vb., *argintuire* s.f., *argintuitor*, -toareadică, *argintur* s.f., *argintu* s.n., *arginel* s.n., *argini* s.m. pl., *dezarginta* vb., *dezargintare* s.f., *înarginti* vb., *înargintire* s.f. etc.), din calculuri (vezi *argint-viu* s.n. „mercur” (din *argint* + *viu*, după lat. *argentum vivum*, cf. it. *argento-vivo*, fr. *vif-argent* sau *argent-vif*) și din împrumuturi analizabile [vezi *argentifer*, -adică (din fr. *argentifère*), *argentin* s.n. „praf de staniu folosit la imprimarea textilelor” (din fr. *argentine*), *argentit* s.n. (min.) (din fr. *argentite*, germ. *Argentit*), *argentometru* s.n. (din fr. *argentomètre*), *argentotipie* s.f. (tehn.) (din fr. *argentotypie*) etc.] poate fi completată de**

---

chestiunea în litigiul etc., a discută, a trata („îndelung, am să nu îl fac” (din lat. *pertractare*), *tracta* vb., „a trage o linie directoare, a schița, a descrie” (din fr. *tracer* < lat. **tractiare* < lat. *tractus*, supinul lui *trahere*), *trata* vb., „a se purta într-un anumit fel; a oferi unui ospătele mâncare, băutură; a duce tratative; a dezvolta o temă într-ificări etc.; a (se) supune unui tratament” (din it. *trattare*, lat. *tractare*, cf. fr. *traiter*), *trena* vb., „(despre lucruri) a zicea undeva uitat, părțile, lăsat din neglijență; (despre acțiuni) a se desfășura cu încetineală; a lăncezi, a trăgăna” (din fr. *traîner* < lat. **truginare* < lat. **tragere*, alterat din *trahere*) etc.

¹ Cuvintele citate se raportează la verbul *trage* printr-o motivare semantică justificată etimologic. Despre relații semantice stabilite în interiorul unei familii lexicale, vezi, cu bibliografie, Cl. Gruaz (1998: 317-329).

împrumuturi din aceea în rădăcină originară, neanalizabile din punct de vedere formal, dar legate, mai mult sau mai puțin evidenți, din punct de vedere semantic: *argirie* s.f. „leziune a pielii manifestată prin înnegrirea tegumentelor; argiroz” (din fr. *argyrie*), *argirism* s.n. „intoxicație cu săruri de argint” (din fr. *argyrisme*), *argirit* s.n. „argentit” (din fr. *argyrite*), *argirofil*, - adj. „care are afinitate pentru sărurile de argint” (din engl. *argyrophile*, germ. *argyrophil*), *argiroz* s.f. (miner.) „argentit; (med.) argirism” (din fr. *argyrose*), *argil* s.f. (din fr. *argile*, lat. *argilla*) etc. Aadar, în familia etimologică a lui **argint** pot intra toate aceste cuvinte, fără ca **argint** să fie considerat cuvânt-bază pentru ele. Cu alte cuvinte, familia etimologică reprezintă rezultatul evoluției unei rădăcini dintr-o limbă-sursă originară în limbi și culturi între care, de-a lungul istoriei, continuu sau circumstanțial, au existat contacte geografice, economice și socioculturale. Din cele spuse mai sus, se poate trage concluzia că familia lexicală și cea lexicoco-eticologică au în componența lor unitate și lexicale analizabile și semianalizabile, în vreme ce familia etimologică nu presupune obligatoriu această condiție: elementele sale componente sunt de luat în considerare exclusiv din punctul de vedere al unei surse primare unice, deduse, de obicei, la nivel indo-european.

VII. O familie lexicală se poate, la rândul ei, structura în funcție de anumite criterii. Astfel, ea poate fi discutată și configurația după tipul de modalitate și interne de formare a noii cuvinte (convenționale și nonconvenționale), după tipul de etimologie internă (unic sau multiplă), după criterii diacronice, diatopice și diastratice, după apartenența unei componente la o singură sau la mai multe familii, după relațiile semantice stabilite între cuvintele din interiorul ei, după caracterul real sau virtual al unităților ale căror tuitoare¹ etc. Familia lexicoco-eticologică se configuraază, suplimentar, în funcție de caracterul analizabil sau semianalizabil al componentelor, de tipul de etimologie (externă sau mixtă), de originea externă unică sau multiplă, de prezența sau absența dubletelor etimologice și de gradul lor de motivare în raport cu baza sau cu unul sau altul dintre componente, de existența uneia sau mai multor cuvinte monogenetice considerabile cuvânt-bază și, în consecință, de existența uneia sau mai multor ramificări etc. În sfârșit, limitele unei familii etimologice se reduc la considerarea diverselor unităților componente care apar înăndune singure limbi, indiferent de diversitatea surselor primare și a celor intermediare, de etapele și de modalitățile prin care acestea au patrulit în acea limbă. Desigur, conceptul de familie etimologică poate fi inclusiv la nivelul unei familii de limbi sau la nivelul unor familii lingvistice diferite, dar această perspectivă nu intră în discuție.

VIII. În lexicografia românească sunt trei dicționare etimologice construite pe formula a a-numitelor „cuiburi lexicale”. Primul dintre ele este cel al lui Alexandru Cihac: *Dictionnaire d'étymologie dacico-romane*, vol. I: *Éléments latins comparés avec les autres langues romanes*, Frankfurt, 1870 și vol. al II-lea: *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Frankfurt, 1879. Structura unui articol din acest dicționar este următoarea: sub cuvântul-titlu este menținut (spre exemplu **barb** s.f.) și sunt trecute creațiile lexicale interne, preponderent derivate, și ceea ce consideră autorul a fi menținute din etimoane latine și neatestate, la rândul lor, derivate: *barbă chie, barbă rie, barbă bioar, barbă rbi oar, barbă rbi oar, barbă rbi, barbă rboi, barbă rboie, barbă rbos, barbă rbun* etc.; apărând

---

¹ Despre conceptul de familie sincronică, vezi, cu bibliografie, Cl. Gruaz (2001: 170-176). Autorul are în vedere, din punct de vedere semantic, următoarea stratificare ierarhică: macrofamilii, subfamilii, microfamilii și lanțuri derivative (Gruaz 2001: 172).

trecute apoi, fără nicio diferență iată, cuvintele monente din etimoane apar înănd aceleia din familii latine (spre ex. **b rbat** s.m.), împreună cu familia lor internă, alături de derivate interne considerate ca atare (spre ex. **îmbrbat** vb.) și de alte cuvinte considerate corect din aceea din familie, privit în sens larg, dar acătoare etimologie directă este, de multe ori, discutabil sau chiar incorrect (spre ex. **b rbier** s.m.). De către structură este lăudabilă, mai ales în ceea ce privește primul volum, ea nu este foarte pută o concepție lexicologică și lexicografică unitară, având carene și inconsecvențe legate de etimologii, de gruparea materialului, de ponderea diferită acordată cuvintelor în funcție de origine etc.¹

Al doilea dicționar al cărui material este grupat pe cuburi lexicale este *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*. A-PUTEA al lui I.-Aurel Candrea și Ovid Densusianu, București, Socec, 1907-1914. CDDE are o structură mult mai clară și elaborată după criterii și înăndificări: cuvântul-radical monente (BARB s.f.), evidențiată cu majusculă, este urmat, în cadrul aceluiași articol, de creațiile interne (*b rbi*, *b rbuli*, *b rbu*, *b rbu oar*, *b rbi oar*, *b rboi*, *b rboaie*, *b rbrie*, *b rbioar*, *b rbos*, *b rboas barb -cot* etc.); el este urmat alfabetic, în articole separate, de unități lexicale monente dacoromâne sau prezente în dialektele, raportabile la aceeași rădăcină latină și scrise cu minuscule aldină (B rbat s.m., B rbut [ar.] s.f.; Barbur, barbare s.m.), fiecare cu propria lui familie internă, ceea ce arată concepția modernă a autorilor despre configurația unei familii lexicale. Al treilea și ultimul dicționar etimologic românesc cu o structură similară și apărănează lui Alexandru Cioranescu³, care grupează, din punct de vedere selectiv, sub cuvântul-titlu radical exclusiv creațiile interne și trimite, de asemenea selectiv, prin cf., la corespondente etimologice provenite dintr-o rădăcină comună: barb s.f. Der. *b rbrie*, *b rbos*, *b rbu oar*. Cf. și *b rbat*; b rbat s.m. Der.: *b rb el*, *b rb tesc*, *b rb te te*, *b rb ie*, *b rbime*, *b rb tos*, *b rb tu*, îmbrbat; barbet s.f.; b rbie s.f. Der.: *b rbi*; b rbier s.m. Der.: *b rbiereas*, *b rbieresc*, *b rbieri*, *b rbierie*; barbi on s.n.; barbur s.f. Der.: *b rbur tur*. Ca element de noutate, în CDER sunt indicate, de multe ori, în cadrul unui articol, dubletul sau dubletele etimologice ale cuvântului-titlu, după modelul seriei vechi a dicționarului academic.

VIII. Apărând recentă primul volum al seriei academice a *Dicționarului etimologic al limbii române*⁴ (DELR), redactat în cadrul Colectivului de etimologie al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București, în colaborare cu instituțiile academice corespondente din Cluj și Timișoara, repune în discuție conceptul de „familie de cuvinte” din punct de vedere lexicografic și, implicit, lexicologic. După modelul dicționarelor istorice din principalele limbi europene⁵, DELR este structurat tot pe cuburi lexicale, opere care arătă scopul de a arăta caracterul derivativ al limbii române și care pune în evidență relațiile complexe existente la nivelul formării cuvintelor, atrăgând și suprapunerile lexicale,

¹ Despre toate aceste probleme, vezi M. Seche (1966: 112-131).

² A se consulta, în acest sens, studiul introductiv al lui Gr. Brâncuș, în ediția anastatică a dicționarului, apărut la București, Editura Paralela 45, 2006, p. 5-18.

³ *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Andrei Mehediu și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O., 2001. Ediția originală: Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Biblioteca Filológica, Tenerife, Universidad de La Laguna, 1954-1966.

⁴ Redactori responsabili: acad. Marius Sala și Andrei Avram, responsabil de volum: Doru Mihăescu, București, Editura Academiei Române, 2011.

⁵ Vezi DHLF (1995), pentru limba franceză, și DELI (1999) pentru limba italiană.

fenomenele de analogie, aspectele variate ale calcului lingvistic etc. Sunt mai multe categorii de familii de cuvinte, în funcție de originea cuvântului-bază, toate concepute în sens larg:

- a) familii ale cuvintelor motive, care cuprind, pe lângă creaile interne, împrumuturi analizabile și anumite tipuri de calc;
- b) familii ale cuvintelor autohtone și ale împrumuturilor vechi și populare, alcătuite, de regulă, din creaile interne de diferite tipuri (derivate, compuse, obinute prin contaminare etc.);
- c) familii ale împrumuturilor culturale moderne, care sunt formate, în mod firesc, pe de o parte din creaile interne și mixte (calcuri de structură morfematică) de la cuvântul-bază, pe de altă parte din împrumuturi analizabile și semianalizabile construite, în limbile de origine, în jurul cuvântului considerat bază.

VIII. 1. Alegem ca exemplu de prezentare acela și substantivul motivat **barbă** pentru a face o comparație cu tratarea lui în dicționarele citate mai sus și pentru a vedea în ce măsură concepția lexicologică asupra familiei de cuvinte, în variantele ei aspecte, prezentată la începutul acestei comunicări, este aplicabilă, în mod obiectiv, din punct de vedere lexicografic.

BARB [ar., mr.; ir. *bárba*] s.f. „părul de pe obrajii și barbie, la barba și – barbe” 1436 (antrop.).

Lat. *barba*, panrom. REW 944.

Fam.: **barbet** „favorit” 1894 < it. *barbetta*; **barbi** „barbă” 1868 < fr. *barbiche*; **barbă** „barbă mică, cioc” 1862 < fr. *barbichon*; **bărbălat** (Hateg) „(om) mascat” 1906 *barbă -lat*; **bărbărie** „barbă stufoasă” 1866; **bărbăsar** (bot.) 1893 *barbă oară*, infl. de *sar*; mr. **bărbică** (dim.) 1935; **bărbie** „barbă; gușă” [ar. *bārbī*] 1683 *barbă* CDDE 133, CADE, SDLR, DEX // < lat. *barbilia (pl. < *barbile) TDRG (cf. sp. *barbillia*), PEW 184, DA; **bărbier** 1561 (var. *barbir*), var. (înv.) *bărbieri* < ngr. μῆτης; var. *barbir* < s. s. *Barbier*; **bărbier-băta** s.m. (înv.) „bărbierul curiaj domnei” 1876 *bărbier*; **bărbiereal** 1931 *bărbieri*; **bărbiereas** 1912 *bărbier*; **bărbieresc** 1908 *bărbier*; **bărbiere** teadv. 1931 *bărbieresc* sau *bărbier*; **bărbieri** 1838 *bărbier*; **bărbierie** „meseria de bărbier; frizerie” 1691–1697 *bărbier*; **bărbierit** s.n. 1955 *bărbieri*; **bărbieri** 1872 *bărbier*; **bărbioar** (bot.) 1866 *bărbie*; **bărbioar** (bot.; Ban.) 1900; **bărbie** 1867 *barbă* sau *bărbie*; **bărbiu** 1910 *bărbie*; **băroaie** 1814; **băroasă** (bot.) 1906; **băboi** 1885; **băbos** [ar., mr.] 1418; **băbuli** 1910; **băbu** 1910 nume de oaie *barbă* (probabil) DA; **băbuoar** 1691–1697; **băbu** 1825; ar. *bārbī* s.n. (pl. *bārbī’al*) „gușă” < lat. (pl.) *barbilia N. Saramandu, SCL, 58, 2007, 185–186. Cf. **berbelacă**.

BARBET s.m. „soi de prepelică – barbet” 1868.

Fr. *barbet*.

BARBUR¹ s.m. (reg.) „extremitatea ascuțită cu înlătură, a roșii, a cǎrămidei și bărbetei populare etc. – extrémité angulaire de la lame d'un couteau, tenon, broderie en triangle (sur une chemise)” 1868, var. *barbure*.

Lat. *barbula* HEM 2516, CDDE 136, DA, CADE, CDER 687, cf. it. *dial.*, ret., occ., ptg. REW 949 // Probabil *barb* TDRG; < lat. *barbula* sau *barb* SDLR.

Fam.: **bărburătură** „crestătură la urechile oilor” 1898, var. *berbătură* *bărbura „a face un barbur”.

BERBELĂC s.n. (înv.) „prosopul bărbierului – serviette du barbier” 1850, var. *berbelică*.

Tc. *berbe(r)lik*.

Cf. **barbă**.

VIII. 2. După cum se poate observa, sub cuvântul-titlu **barb** (cuvânt radical monogenetic) au fost grupate următoarele categorii de cuvinte: a) creații interne primare (prin definiție analizabile: derivate, compuse, obiceiute prin conversiune sau prin specializarea semantică a diverselor variante formale analogice): *b rb lati* s.f., *b rb rie* s.f., *b rb sar* s.f., *b rbi oar* s.f., *b rboiae* s.f., *b rboas* s.f., *b rbos*, -*oas* adj., *b rbuli* s.f., *b rbu* s.f., *b rbu oar* s.f., *b rbu* s.f.; b) cuvinte [dacă-române sau din dialectele sud-dunărene] cu structură formală și semantică transparentă, posibil monogenetice din etimoane, la rândul lor, analizabile în raport cu o rădăcină latină comună: *b rbie* s.f.; c) împrumuturi analizabile sau semianalizabile, formală și semantică, provenite din surse externe legate etimologic cu baza: *barbet* s.f., *barbi* s.f., *barbi on* s.n., *b rbier* s.m.; d) creații interne secundare, respectiv cuvinte obiceiute, prin mijloace interne, de regulă convenționale, de la baze analizabile (creații interne primare, cuvinte monogenetice, calcuri sau împrumuturi analizabile): *b rbier-ba* a s.m., *b rbiereal* s.f., *b rbiereas* s.f., *b rbieresc*, -*easc* adj., *b rbiere te* adv., *b rbieri* vb., *b rbierit* s.n. etc. Celalătă iată descendenții ai lat. **barba**, monogenetici sau împrumutați, care i-au pierdut, din variate motive, relația etimologică formală și sau semantică cu sursa primară au fost considerate cuvinte-titlu și au fost trecuți în ordine alfabetice, fiecare cu eventuala lui familie internă. Este cazul lui **barbet** s.m. „câine prepelicar, cu părul crește”, specializat în vânătoarea de balte”, al lui **barbur** s.m. „ascuțitul unui topor; îmbinare, legătură”; broderie în formă de triunghi pe pieptul unei căimi” și al lui **berbelâc** s.m. „instrument al bărbierului”, acordată înrudire etimologică cu rom. **barb** nu (mai) este vizibilă, nici formală și nici semantică, pentru un vorbitor mediu instruit. Atunci când este o relativă distanță între două cuvinte afine, ele sunt relaționate prin cf. (vezi **barb** și **berbelâc**).

VIII. 3. Din prezentarea exemplului de mai sus rezultă că autorii DELR au optat, în realizarea cuiburilor lexicale, pentru respectarea următoarelor criterii: a) **criteriul etimologiei interne dintr-o bază primară și din baze secundare** (proveniente dintr-un cuvânt din altul principiu de derivare, compunere, conversiune, specializare morfosemantică, trunchiere, contaminări, analogie sau atracție semantică etc.¹⁾) și b) **criteriul etimologiei mixte** [crearea unui cuvânt românesc din componente interne, după un model extern analizabil, prin calcul lexical de structură morfematică și, în cazuri particulare, prin calcul lexicogrammatical: *supraabunda* (s.v. abunda) 1939 ← *supra*²- + *abunda* (după fr. *surabonder*), *supraactivitate* (s.v. activ) 1931 ← *supra*²- + *activitate* (după fr. *suractivité*), *preabirui* (s.v. birui) 1563 *birui* (după slavon. *pr pob diti*), *blockstart* (sport; (s.v. bloc) 1966 *bloc* + *start* (după engl. *starting-block*), *bol eviza* (s.v. bol evic) 1952 *bol evic* (cu substituție finalei), după rus. *bolevizirova*, *bonitare* „solvabilitate” (s.v. bonitate) 1949 *bonitate* (cu substituție finalei), după germană *Bonitierung*, *antebra* (s.v. bra) 1843 *ante* + *bra* (după fr. *avant-bras*, it. *antibraccio*), *bun*³ s.n. „avut” (s.v. bun¹ adj.) 1878 *bun*, după fr. *bien(s)* etc. Unităile rezultante prin asemenea tipuri de calcul se adaugă, în cuprinsul unui singur articol, cuvântului-titlu considerat bază primară sau secundară și întregesc ceea ce am numit familie lexică-eticologică .]; c) **criteriul contiguității sau relaționării formale și semantică** dintre baze și potențiali membri ai familiei respective, rezultante din existența unei surse primare comune (adăugarea în aceeași familie a împrumuturilor analizabile sau semianalizabile ale căror forme și sens fac să transmită la originea unică). Conform acestui criteriu, au fost incluse în familia lui **aer** (lat. *aer*, *aerem*) împrumuturi neologice ca *aera* vb., *aeraj* s.n., *aerator* s.n., *aera* ie s.f., *aerian* adj., *dezaera*

¹ Prin definiție, unităile lexicale care se subordonează acestui criteriu au caracter analizabil și alcătuiesc o **familie lexicală**.

etc., iar în familia lui **african** (din lat. *africanus*, it. *africano*, fr. *africain*), împrumuturile analizabile *africanist* s.m., *africanistic* s.f., *africanitate* s.f., *africanolog* s.m., *africanologie* s.f., *panafrican* adj., *panafricanism* s.n., *transafrican* adj. etc. Se în elege de la sine c toate aceste împrumuturi fac parte din aceea i familie lexico-etimologic , împreun cu celelalte exemple, toate având ca element comun sentimentul real al apartenen ei formale i semantice la o unic surs . În plus, dintre exemplele citate, unele se puteau forma inclusiv prin mijloace derivative interne, ceea le confirm , o dat în plus, apartenen a la o singur familie.

VIII. 4. În rândurile urm toare vom vedea în ce situa ii s-a f cut excep ie de la aplicarea criteriilor de ordin lexicologic pentru constituirea familiilor lexico-etimologice din DELR i care au fost argumentele pentru solu ia aleas .

VIII. 4. 1. O prim excep ie prive te situa ia adapt rii analogice a etimoanelor latine savante sau a celor din limbile românice dup un model mo tenit. Spre exemplu, verbul **abstrage** este împrumutat din lat. neol. *abstrahere*, cu accep iunile fr. *abstraire*, modificat analogic dup *trage*, verbul **apar ine** provine din fr. *appartenir*, dup *ine*, iar verbul **atrage** reprezint adaptarea analogic a fr. *attirer*¹, dup modelul aceluia i *trage*. Argumentul principal i conven ional pentru separarea neologismului **abstrage** de verbul vechi mo tenit *trage* este, dincolo de dificult ile, cu totul discutabile, de ordin formal i semantic, acela c primul are propria lui familie lexico-etimologic , ale c rei componente nu mai au nicio leg tur cu familia celui de-al doilea. La fel se întâmpl , spre exemplu, i cu **abducere** s.f. „*abduc ie*” (din fr. *abduction*, lat. neol. *abductio*, -onem, cu echivalarea analogic a sufixului), care nu a fost inclus în familia lui *duce*, ci în cea a lui **abduc ie** s.f. „mi care de îndep rtare a unui membru, efectuat de un mu chi”, împreun cu adj. **abductor** (anat., în sint. mu chi ~) (din fr. *abducteur*), i cu **absorbi** vb. (din fr. *absorber*, lat. neol. *absorbere*, infl. de *sorbi*). Din punct de vedere lexicologic, îns , cuvintele citate se circumscriu unor familii lexico-etimologice sau, în sens mai larg, etimologice, mult mai extinse decât cele care apar în DELR.

VIII. 4. 2. Alt decizie, la fel de conven ional , impune tratarea în articole separate a cuvintelor mo tenite din aceea i r d cin latin , în ciuda caracterului mai mult sau mai pu in analizabil al acestora. Spre exemplu, verbul **adormi** este tratat în alt articol decât **dormi**, verbul **aduce** este tratat în alt articol decât **duce**, verbul **apune**, în alt articol decât **pune** etc., iar rela ia etimologic dintre ele se face, la sfâr itul fiec rui articol, prin „cf.”. La fel s-a procedat i cu perechile antonimice de tipul **acoperi / descoperi**, mo tenite din aceea i r d cin latin , dar care au fost tratate în articole separate, fiecare cu propria lui familie intern , fiind corelate, la sfâr itul fiec rui articol, prin „cf.”. i aici se poate vorbi de o eventual neconcordan între argumente lexicologice i limit ri – fatale – lexicografice, dar, altfel, cel pu in articolele care au ca titlu cuvinte mo tenite s-ar fi transformat, cele mai multe, în adev rate monografii istorico-etimologice, proiect care, de-a lungul istoriei lexicografiei române ti, s-a dovedit, de regul , imposibil de dus pân la cap t.

---

¹ În realitate, fr. *attirer* este derivat din *a-* + *tirer*, iar *tirer*, cu origine controversat , s-a suprapus, prin confuzie, cu vechiul *traire* < lat. pop. *tragere (= *trahere*), vezi DHLF, s.v. În român s-a perpetuat aceast confuzie, verbul *atrage* fiind asimilat, formal i semantic, paronimului s u mo tenit *trage*.

VIII. 4. 3. Dificultăți obiective privitoare la stabilirea primei atenții au determinat și strarea aceleia și conveniilor din DLR în chestiunea specializării morfosemantice a împrumuturilor sau a diverselor creații interne. Astfel, au fost și strate sub acela și titlu, respectiv sub acela și componentă al familiei, substantivele obiinute prin conversiune din adjective de și, strict lexicologic, ele ar fi trebuit considerate omonime interne paralele, și chiar substantivele obiinute prin specializarea semantică a formelor diferite de gen, de număr (în interiorul aceluia și gen) sau de caz. În această situație se află exemple ca: *accelerat* adj., s.n. 1895; *accelerator* adj., s.m., s.n. 1939 < fr. *accélérateur* și / sau ← *accelera* (s.v. **accelera**), ACID adj., s.m. 1813 (...) Fr. *acide*, lat. neol. *acidus*, *amigdaloid* adj., s.m., s.n. „în formă de migdală”; (min.) roc eruptiv con înănd forma iunii cu aspect de migdală” 1908 < fr. *amygdaloïde* (s.v. **amigdală**), *amplificator* adj., s.m., s.n. 1908 *amplifica* sau < fr. *amplificateur* (s.v. **amplu**), ASCENDENT adj., s.m., s.n. (...) Fr. *ascendant*, lat. neol. *ascendens*, -entem, BARITON s.m., s.n. (...). Fr. *baryton*, it. *baritono*, BAS s.m., s.n. (...) Fr. *basse*, it. *basso*, BUHAI s.m., s.n. (...) Ucr. *buhaj* etc.¹; ACCES s.n. „posibilitate de a se trunde într-un loc; (med.) tulburare clinică bruscă – accès” 1794. Fr. *accès*, lat. neol. *accesus* etc.

IX. Din cele prezentate mai sus rezultă următoarele observații: a) conceptuală lexicologică de familie lexicală, în variantele lui acceptării, este mai largă decât cel lexicografic de cadrul lexical; b) familia de cuvinte, definită minimal prin posibilitatea raportării formelor și semantice la un cuvânt-bază din aceeași limbă sau dintr-o limbă originară, are trei mari trepte de configurație: **familia lexicală propriu-zisă**, prin definiție exclusiv internă și alcătuită în întregime din componente analizabile, ceea ce se adaugă **familia lexicoc- etimologică**, alcătuită din componente analizabile sau semianalizabile externe și mixte, adică împrumutate sau obiinute prin calcul lexicistic cu finalitate lexicală și, în sfârșit, **familia etimologică**, al cărei punct de plecare este mai degrabă o rădăcină comună reconstituită, cel mai adesea, în indo-europeană sau existentă în alte familii de limbi; c) un dicționar etimologic construit pe sistemul cuiburilor lexicale poate stabili limitele și regulile configurației acestora în funcție de caracterul său general (la nivelul de ansamblu al unei limbă) sau particular (în funcție de originea corpusului lexical avut în vedere) și de concepția lingvistică a autorilor; d) utilizabile la nivel lexicografic sunt, după criteriu noastră, familia lexicală și cea lexicoc- etimologică, ambele având argumentul unei baze interne unice, reale sau potențiale și al sentimentului motivat, formal și semantic, de apartenență la o bază comună; e) în mod obiectiv, experiența a arătat că arată în continuare faptul că nu este posibilă o punere în practică, în procesul de alcătuire a unui dicționar etimologic, a tuturor criteriilor lexicologice.

BIBLIOGRAFIE

- Băcilă, Florina-Maria, 2007, *Omonimia în limba română – privire monografică*, Timișoara, Editura Excelsior Art.
- CDER = Alexandru Ciorănescu, 2001, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Andrei Mehedintă și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O. Ediția originală: Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Biblioteca Filológica, Tenerife, Universidad de La Laguna, 1954-1966.
- DELI = Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, 1999, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, ed. a II-a, Manlio Cortelazzo, Michele A. Cortelazzo (coord. ed. a II-a), Milano, Zanichelli.

---

¹ Pentru calitatea lor de omonime interne paralele, vezi C. Moroianu (2005: 152-164, 209-218), DOOM², F.-M. Băcilă (2007: 81-87).

- DELR = Marius Sala, Andrei Avram (eds.), responsabil de volum: Doru Mihescu, 2011, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Vol. I (A-B), București, Editura Academiei Române.
- DHLF = Alain Rey (coord.), 1995, *Dictionnaire historique de la langue française*, 2 vol., Paris, Le Robert.
- DOOM² = Ioana Vintilă-Rdulescu (coord.), 2005, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ed. a II-a, revizuită și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedică.
- Groza, Liviu, 2004, *Elemente de lexicologie*, București, Editura Humanitas Educațională.
- Gruaz, Claude, 1998, „Les variations sémantiques et formelles du mots français et d'autres langues romanes. Les familles synchroniques de mots”, în Ruffino (ed.) 1998: 317-329.
- Gruaz, Claude, 2001, La stratification dérivationnelle dans les familles synchroniques de mots français”, în Uzcanga et al. (eds.), 2001: 170-176.
- Mănduc, Cătălina, 2008, *Familia de cuvinte*, București, Editura Lucman.
- Moroianu, Cristian, 2005, *Dublete și triplete etimologice în limba română*, București, Editura Universității din București.
- Negomireanu, Doina, 1994, „Familia lexicală sub aspect etimologic în limba română”, *Studii și cercetări lingvistice*, XLV, nr. 1-2, p. 57-61.
- Ruffino, Giovanni (ed.), 1998, *Atti del XXI Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza. Centro di studi filologici e linguistici siciliani. Università di Palermo 18-24 settembre 1995. Vol. III. Lessicologia e semantica delle lingue romanze*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Seche, Mircea, 1966, *Schițe de istorie a lexicografiei române*. București, Editura Științifică.
- Uzcanga, Isabel et al. (eds.), 2001, *Presencia y renovación de la lingüística francesa*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca.

THE WORD FAMILY – A LEXICOGRAPHICAL APPROACH

(Abstract)

The hereby contribution has in view the relation between a suggestion of a lexicological approach for the concept of word family and the possibility of its materialization at the lexicographical level. This contribution is brought about by the recent issue of the first volume of the academic *Romanian Etymological Dictionary* (rom. DELR). Mainly, there are presented three types of word families from a comparative point of view – the lexical one, the lexico-etymological one and the etymological one – and also the way they appear in DELR. In my opinion, only the first two of them (*i.e.* the lexical word family and the lexico-etymological one) can be used at the lexicographical level. These two types of word families have both a unique internal basis, a real or a potential one, and the etymological, formal and semantic motivation. In the same time, a certain lexicographical experience has shown that it is not possible to use all the lexicological criteria when creating an etymological dictionary.